

Vildmarksstigen

Törnskogen Runt

Naturskyddsföreningen
Sollentuna

5:e omarbetade upplagan 2021

Text och bilder: Herbert Henkel

© Naturskyddsföreningen i Sollentuna

Det finns många stigar i Törnskogen. De som är beskrivna i detta häfte är märkta med stenblock som har lagts utmed stigens sträckning. Se upp, särskilt vid stigförgreningar, så att du följer rätt stig genom att spana efter närmaste stigmärke. Den sydligaste delen av stigen är dessutom märkt med runda träskivor. Huvuddelen av Vildmarksstigen har blivit **Törnskogen Runt** stig som är märkt med gröna trianglar på träskivor. På kartan i mittuppslaget har Runt stigen markerats där den avviker från Vildmarksstigen.

Genom avtal med Norrkartor har en förenklad kartbild av orienteringskartan använts som bakgrundskarta där stigen och de olika beskrivna platsernas lagts in. Kartan har uppdaterats.

Ormbäret är den enda liljeväxten som har 4 tättställda blad. Det växer rikligt bland hasselsnåren vid Vaxmora torp.

Naturområde med vildmarkskaraktär

Törnskogen är ett av Rösjökilens kärnområden, ett 3 km brett vildmarksområde på gränsen mellan Sollentuna och Upplands Väsby kommuner. Här finns 22 av de 34 fågelarter som är indikatorer på höga naturvärden. Förutsättningen för denna rikedom är den mosaik av olika slags skogsbiotoper, ostörda strandområden, en varierad topografi och kantzoner till odlad mark som finns här. I Törnskogen finns också flera små bäckar och källflöden - något som numera är ganska ovanligt i Stockholmstrakten.

Vid en översiktlig fågelinventering hittades 46 arter i Törnskogen. I grova tallar i nordliga delen av området har fiskgjusen haft bon. En systematisk florainventering har genomförts liksom inventeringar i några mindre stråk av mossor, lavar och svampar. Förekomsten av lavar och svampar är därför ännu ofullständigt känd liksom vilka insektsarter som kan finnas. Här finns ännu många upptäckter att göra! Vid en första översiktlig svampinventering hittades 90 arter. Och det finns över 20 mera ovanliga fjärlsarter kända från Törnskogen. Vid en snabb koll av lavar upptäcktes en för Uppland ny art!

Rådjur och älg finns i området, liksom, mård, räv, grävling och hare. Bävaren bygger stora hyddor vid Norrvikens strand. Vildsvin gottar sig med slambad i gamla åkerdiken. Igelkotten ses ibland i omkringliggande trädgårdar. Någon enstaka vinter tassar lodjur genom Törnskogen. Det finns rödlistade arter i Törnskogen bland mossor och lavar svampar och kärlväxter. Dit hör svampen tallticka och orkidén knärot – båda indikatorer på lång biologisk kontinuitet på de platser där de förekommer.

Att större delen av området förblivit obebyggt tills idag beror på dess otillgänglighet. De många hållmarkerna har lagt hinder i vägen. Numera är dock detta inget hinder - en stor trafikled har byggts i områdets östra del. Hållmarkerna, där granit är den dominerande bergarten, är mycket känsliga för förurning. Ökad biltrafik i regionen är därför ett mycket allvarligt hot mot dessa biotoper.

Törnskogens natur innehåller flera rester av ursprunglig skog och på en del ställen har urskogsmiljöer utvecklats. Hållmarker, våtmarker och strandzoner liksom bäckraviner ska naturligtvis undantas från skogsavverkningar. I övriga delar av området kan en del naturvärden återskapas genom ett anpassat skogsbruk och genom restaurering av utdikade våtmarker. Den del av Törnskogen som ligger i Sollentuna kommun blev *Naturresevat med vildmarkskaraktär* 2009. Skötselplanen är inriktad på att bevara och förstärka naturskogens värden. Utdikning av skogsvåtmarker är inte längre tillåten vid skogsbruk. Naturskyddsföreningen har därför stängt av flera diken som tidigare avvattnade våtmarker. Både Upplands Väsby och Sollentuna kommun avser att återställa flera mossar som tidigare dikats ut.

Kring de gamla torpställena finns ett rikare biologiskt liv med typiska ängs- och hagmarksväxter. Några torp är kända ända sedan slutet på 1600-talet. Den biologiska mångfald som finns i Törnskogen, helt in i storstadsområdet Stockholm, är unik och en värdefull tillgång som måste värnas och vårdas.

Biotoper i Törnskogen

Landskapet och den geologiska miljön är grunden för olika växt och djursamhällen - *biotoper*. Törnskogen är, trots berggrundens enhetlighet, ett varierande landskap som givit upphov till många olika biotoper. Dessa är spridda över hela området och bildar tillsammans ett rikt varierat skogligt ekosystem. Geologien är också förutsättningen för markens kemi. Stora områden med **hällmarker** består av kiselsyrarik granit, vilket gör att området är känsligt för förorening.

Sänkorna är ständigt fuktiga medan hällmarkerna kan bli extremt torra under somrar och barmarksvintrar. I de områden som påverkats minst av skogsbruket finns små rester av urskog med växter och djur vars överlevnad är beroende av mycket långa omloppstider i skogsmarken.

Rester av **gammelskog** är utspridda i området och utgör tillflyktsorter från vilka gammelskogens speciella växt- och djurarter kan sprida sig tillbaka till tidigare ödelagda områden. För den biologiska mångfalden är det särskilt viktigt att dessa rester av gammelskog förblir opåverkade. För flertalet växt- och djurarter är granplanteringar särdeles ogästvänliga biotoper, karakteriserade av få arter och lågt antal individer.

Hällmarkstallskogen är den vanligaste biotopen i Törnskogen på höjder över 40 m över havet. Ibland ses enstaka mycket gamla tallar med sina typiskt nedhängande grenar och tillplattade kronor. På några av dessa har fiskgjusen byggt bon.

Torrakor - stående döda tallar - förekommer på många ställen. Hällmarkstallskogen har alltid funnits här – ända sedan Törnskogen höjde sig ur havet – och är därför den biotop som har den längsta kontinuiteten. Här blir tallarna många hundra år gamla, sedan kan de stå ytterligare 100 år som torrakor, och när de slutligen förmultnat har ytterligare minst ett århundrade gått. Det har avgörande betydelse för förekomsten av insektsarter som är beroende av tallar i alla levnadsstadier.

I sänkorna på hällmarkerna finns många små kärr och mossar, ofta med smalstammiga men gamla tallar.

Det finns flera **mossar** i Törnskogen. De har varit kärr som så småningom har tagits över av olika vitmossearter och som nu har ett tjockt lager med torv som jordart. Emmylundsmosse och Törnskogsmossen är de största. De har alla dikats ut och planterats med skog. Alla mossarna i Törnskogen bör återställas. Törnskogsmossen är unik genom att det finns en liten skogstjärn – sjön **Snuggan** med gungflyn runt stränderna - i nedersta delen av vattensystemet. I gungflyn växer flera ovanliga halvgräs och insektsätande silesår-arter. Skvattram, tuvull och ängsull är typiska växter som finns på och kring mossarna i Törnskogen, liksom odon, rosling, tranbär och pors.

En del sänkor har utvecklats till **alkärr**. Där växer al och björk på breda socklar som kan bli mycket gamla. Det största alkärret i Törnskogen låg där Vaxmora småhusområde har byggts. Alkärren som finns kvar är ganska små men de har kvar sin typiska vattenspiegel mellan alsocklarna under en stor del av sommaren. De som har dikats ut bör, liksom mossarna, återställas så att de åter får fylla en viktig funktion som vattenmagasin och därmed utjämna vattenflödena över årstiderna. Sänkorna mellan hållmarkerna är ständigt fuktiga, utom under varma långa torrperioder, medan hållmarkerna kan bli extremt torra under somrar och barmarksvintrar.

I de områden som påverkats minst av skogsbruket finns små rester som liknar urskog med växter och djur vars överlevnad är beroende av mycket långa omloppstider i skogsmarken och av förekomsten av död ved. Rester av ***gammalskog*** är utspridda i området och utgör refugier från vilka dessa speciella växt- och djurarter kan sprida sig tillbaka till områden där skogen tidigare avverkats. För den biologiska mångfalden är det särskilt viktigt att dessa rester av gammalskog förblir opåverkade. Stora delar av sluttningen mot sjön Norrviken innehåller sådan gammal skog. Där förekommer tall, hassel, gran, björk och enstaka lindar. Vid själva stranden är resliga alar typiska. För flertalet växt- och djurarter är granplanteringar särskilt ogästvänliga biotoper, karakteriserade av få arter och lågt antal individer alla med lika ålder.

Där finkornigt material svämmats ned ***dalstråken*** har människan odlat mark sedan lång tid. På gamla kartor kan man följa

utvecklingen av åkerarealen genom flera århundraden. En enorm möda har lagts ner på att dika ut marken, rensa den från träd, stubbar och stenar. Den största arealen odlad mark i Törnskogens fanns på 1930-talet och kunde fortfarande ses på kartor från 1950-talet. Sedan dess har stora områden planterats med skog och idag finns de enda återstående öppna marker kring Grönan, Nyby och Kohlstadalens övre del. Rika biotoper har utvecklats genom forna tiders ängsslåtter. Dessa marker växer igen och arter försvinner när marken inte längre brukas. Vid Grönan hålls marken öppen genom bete och ***Vaxmora äng*** har hävdats genom slåtter av Naturskyddsföreningen. Också vid Törntorp finns en liten rest av ängsmark. Vid Emmylund hålls den gamla beteshagen öppen med hjälp av skotsk högländsboskap och hästar.

I sluttningen mot Norrviken rinner flera **bäckar** som med tiden har skurit sig genom jordlagren vid Vaxmuratorp, Törntorp och Grönan. Bäckarna vid Vaxmora småhusområde har tillkommit – den leder dagvatten ner till Norrviken. Vid mynningen har ett litet delta uppstått av material som svämmats ner av vattenflödet.

Den över 5 km långa obebyggda **stranden** utmed sjön Norrviken är unik. Den branta terrängen har hindrat skogsbruket och därför finns nu flera avsnitt med närmast urskogsliknande karaktär. Stranden kantas av resliga alar. Ibland förekommer knäckepil, asp, björk och gamla grova tallar. Lite högre upp i sluttningen dominerar gran och tall. När granarna blivit riktigt gamla faller de av vinterstormarna och ligger som ett jätteplockepinn i sluttningen. Bävurar har flyttat in i Norrviken och byggt hyddor vid den ostörda stranden på Törnskogssidan. Sluttningen ner mot sjön är uppdelad av flera blockrika tvärmoränryggar. Vid Manhemsudde sticker ryggen långt ut i sjön.

Vildmarksstigen, som beskrivs i det följande, har anlagts av Naturskyddsföreningen i samarbete med de tidigare markägarna. Det är en lång rundtur genom Törnskogen och berör alla biotoper som förekommer. Det mesta av stigen ingår nu i *Törnskogen Runt* stigen som är markerad med *gröna trianglar* och kommenteras med *grön text*.

Hur man når Vildmarksstigen

1 - Vaxmoratorp som utgångspunkt för stigbeskrivningen kan nås med stigen som går 750 m norrut från Vaxmora småhusområde med buss 527 hållplats **Vaxmora**. Några få P platser finns vid busshållplatsen.

2 - Stigen går helt nära **Båtmansvägens** norra slut. Den platsen nås med buss 527 hållplats **Gustavsbergseden** när man följer Båtmansvägen 500 m norrut. Några få P platser finns vid Båtmansvägens slut. Man ansluter till Vildmarksstigen nära lokal 52.

3 – Från Väsjöområdet går en nyanlagd stig genom en parkanläggning till en viadukt under motorvägen. Följ sedan Snugganvägen till vägböjen nära sjön. Där går en stig som ansluter till Vildmarksstigen på en liten höjd efter lokal 55.

4 Österifrån. Stigen kan också nås från Kohlstadalen. Buss 527 till hållplats **Norrsätra vändplan** (eller Smedstorp nästa hållplats längre norrut). Man följer Frestavägen 500 m norrut till Grönanvägen. (från Smedstorp följs Frestavägen söderut istället). Sedan följs Grönanvägen under motorvägen (En P- platser finns). En mindre körväg rakt västerut ca 750 m förbi den nya våtmarken i Kohlstadalen. Efter passagen av kraftledningen stöter man på Vildmarksstigen nära lokal 58 där den tvärrar Kohlstadalen.

5 – Från nordost nås stigen från Drottning Kristinas väg efter att man har passerat fd torpet Nyby. Här finns P-möjligheter. Därifrån följer man mindre stigar tills man når Vildmarksstigen.

5 - Norrifrån nås stigen efter en ganska lång, drygt 1.5 km, promenad från busshållplats **Fornboda** via Sandavägen. Gå norrut över ån och ta sedan Sköldnoravägen västerut till

Emmylund. Här finns inga P-möjligheter. Just vid vägskalet Emmylund-Sköldnora går en stig upp i sluttningen mot söder. Man följer den ca 700 m söderut. Efter passagen av kraftledningsgatan går en stig mot sydost som efter 350 m ansluter till Vildmarksstigen nordligaste punkt vid lokal 70.

*Stigen är markerad med stenar på endera sidan. Vid stigförgreningar finns pekare med den runda symbolen. **Törnskogen Runt** stigen är markerad som bilden visar. På mittuppslaget finns en detaljerad karta som gör det lätt att orientera sig i terrängen.*

Vandring på Vildmarksstigen

Här vid granen sydöst om torpet börjar stigen.

Notera stenmarkeringen, pekaren på granen och den runda symbolen på björken till höger.

Just i början av stigen har *Törnaskogen Runt* stigen förlagts annorlunda (se kartan).

Vi börjar vår rundvandring vid Vaxmoratorp, känt sedan 1800-talet, och går österut tvärs över Törnaskogen, förbi skogstjärnen Snuggan till den stora kraftledningen (som snart ska avvecklas). Där vänder stigen norrut, passerar Kohlstadalen och slingrar sig sedan över hållmarkerna på Fiskgjusheden och över ett brandfält, varefter den vänder västerut, passerar förbi torpen Grönan och Törntorp och går så ned till stranden av sjön Norrviken. Stigen följer sedan stranden tillbaka till Vaxmoratorp. Hela vandringen är på ca 9,5 km. Flera intressanta platser ligger nära utanför stigen. *Beskrivningen av dessa har skrivits med kursiv stil.* Växt- och djurarter som avbildas nämns med *fet kursivstil* i texten.

På flera ställen har fuktiga passager blivit sönderkörda av cykling. Använd alltid den torrare parallella stigen som också finns vid dessa ställen.

Kartan från 1715 visar Vaxmora kierr som delas av gränsen mellan Edsbergs Säteri och Sollentunaholm. Kärret med riklig vattenföring försommaren 2013.

50. Stigen följer den gamla vägen till torpets östra åkermarker norr om avvattningsdiket. Just innan vi passerar diket från de övergivna åkrarna växer ett bestånd med rödfibbla. Diket har dämts alldeles intill bron för att den sedan länge obrukade åkern ska kunna övergå till den våtmark området var ännu på 1800-talet före uppodlingen.. Aspskog har växt upp sedan marken slutade brukas. Längst ut mot ången finns unga smala aspskott och in mot skogskanten allt grövre äldre träd. De gamla aspar är viktiga som boträd för fåglar. I undervegetationen vid kärrkanten märks pärlbräken, *skavfräken*, *brudborste* och orkidén tvåblad. Stigen följer en gammal strandzon med småkornigt grus.

Stigen följer en strandzon med grus som fanns här för ca 5000 år sedan.

51. Gammal granskog, över 150-årig, med gammelgranlav på stammarnas nedre delar. Här finns mörk husmossa och flera andra mindre vanliga mossarter. Flera stormfällda granar sörjer för fortsatt artrikedom med vedsvampar och insekter. De är en viktig del i skogens månghundraåriga kontinuitet. En del granar har fallit så att stora rotvältor uppkommit. Andra har knäckts en bit upp på stammen. De var angripna av röttsvampar och hade bara kvar en tunn rörformig frisk del av stammen.

Spridda stånd med **kambräken** växer bland blåbärsriset. **Järpe (2)**, som är en skogshönsfågel, syns här ibland. Längst in mot öster växer flera små idegranar. På en murken granlåga hittades svampen **biskopshätta**.

I den sankta delen håller en gransumpskog på att utvecklas på det som för hundra år sedan var en slättermark. Här trivs ormbunkar som hultbräken och majbräken samt mossor och flera ovanliga lavar t.ex. skriftlav, skugglav och ärgnål.

52. Ett av de många små alkärren som finns spridda i sänkorna i Törnskogen. Alar och björkar har utvecklat typiska socklar som markerar variationen i vattenståndet i kärret. På gamla torra träd syns vedsvampar.

53. Efter att ha rundat berghällarna på södra sidan av stigen kommer vi till Norra Törnskogsmossen. Mossens kant följer en nord-nordvästlig sprickzon. Här är mossens lagg ett alkärr. I den norra Törnskogsmossen har flera ovanliga fjärilsarter påträffats och där växer **hjortron**, tranbär, och rosling bland skvattram- och **odonbuskar**.

När det är högvatten är det lämpligare att ta en alternativ markerad stig över hällmarken.

Törnskogen Runt stigen går via spången över mossens södra del. Vi fortsätter längs mosskanten förbi gränsröset mellan Vallentuna och Sollentuna härad. Snart passeras bäcken mellan norra och södra Törnskogsmossen. Stigen följer den södra mossens lagg en kort sträcka. Det ett mycket blött solbelyst område där vitmossor dominerar och tranbär lagt ut sina långa revor. In mot mossens mitt ses en tät tallskog som vuxit upp sedan mossen avvattnats. Träden växer extremt långsamt. Här har tjäder setts ibland. Här fortsätter *Törnskogen Runt* stigen längs mosskanten till sjön Snuggan.

Vi böjer av mot vänster där stigen snart går över hållmarker. Fornstigen Långbroleden tväras och sedan skymtar sjön Snuggans mörka vatten mellan trädstammarna.

Undvik det blöta stället där stigen körts sönder av cyklister och ta den parallella torra sträckningen.

54. Vid Snuggans västra sida där Törnskogsmossen börjar, och där färdvägen Långbroleden under vikingatiden tvärade mossens smalaste del, finns flera mossor som är signalarter för gammalskog (kornknutmossa, flagellkvastmossa och långflikmossa).

Följer man fornstigen mot söder över spången vid Törnskogsmossens smalaste del kommer man till Snuggastenen. Här vid slutningen till Snuggans sydvästra strand finns en mindre brandyta med torrakor av tall. Man kan se hur skogen föryngras efter den skogsbrand som inträffade här på 1990-talet.

55. Gungflyn vid Snuggan hyser flera ovanliga växtarter, bland annat 2 arter *silesår*, dystarr och vitag. I sjön växer vita näckrosor. Snuggan är en humusrik brunvattensjö med naturligt lågt pH-värde. På senvåren brukar mängder med padd- och grodyngel simma omkring som mörka krumelurer mot de nakna hållarna där vattnet är grunt och varmt. De uppskattas av fiskar, fåglar och av snokar som ofta kan ses simma omkring i sjön.

Paddor lever av insekter och sniglar. De parar sig om våren och är då beroende av vattensamlingar där deras yngel kan utvecklas.

Silesår växer på näringsfattiga mossor och har skaffat sig förmågan att fånga insekter för att dryga ut kosten. Insekterna fastnar i de klibbiga spröten.

Här upphör stigmarkeringarna med runda träskivor, men stigen är också i fortsättningen markerad med stenblock som lagts på endera sidan av stigen.

56. Stigen svänger snart mot norr, vindlar sig över ett hållområde och tvärrar en sänka med en uppvuxen tallplantering. Skogen har tidigare varit betad. Enstaka grova enar har överlevt betet och beskuggningen av de uppväxande träden. På några ställen har

linnaea lagt ut sina sirliga långa revor över mossan.

Här och där växer mattor med *revlumner*. På liknande mark förekommer den mera ovanliga släktingen *matlumner*.

Också olika pyrolaarter gillar den mossrika och skuggiga skogen. De har alla vita blommor och vintergröna blad.

Lummerväxter trivs i mossrik skuggig skogsmark där de bildar mattor på marken. Sporställningarna sitter överst på de uppåtstående grenarna. **Mattlummerns** korta grenar (t.h.) känns mjuka medan revlummerns är längre och sträva. **Lopplummer** (upptill) är mycket ovanlig i Törnskogen.

57. Mot öster går den stora kraftledningen. Där röjs med jämna mellanrum så att träden inte ska växa in i ledningen, men enar och rönnar sparas. Det har givit upphov till en säregen biotop med torra hållar, vattenfyllda sänkor och många ensnår.

58. Från höjden går stigen ner i Kohlstadalen. Åt väster på en berghylla finns gammal granskog som undgått avverkning, och ett smalt alkärr. Undvik det blöta stället där stigen körts sönder av cyklisterna och ta den parallella torra sträckningen. Vid foten av sluttningen finns också några grova gammalgranar i en liten däl. Norrsluttningen gör att området är fuktigt och skuggigt. Här finns ett mindre område med lundflora bland hasselbuskarna. Typiska arter är vårärt, lungört, underviol och vätteros.

Rostticka och luddticka har hittas bland hasslarna och på asparna växer liten punktflav och kvistspik högt uppe på grenarna. På bergens skuggiga nordsida är stenar och hållar mosklädda. Där trivs **stensöta**. De tjocka rotstammarna smakar starkt sött. Vid svår torka rullar bladen ihop sig och ser vissna ut – men piggnar snabbt till igen vid nästa regn.

Vi passerar Kohlstadalen på en bro som en gång byggts av scouterna och som senare förlängts av Naturskyddsföreningen. **Törnskogen Runt** stigen avviker åt väster, ca 300 m längre in i Kohlstadalen; Vildmarksstigen går i stället över Kohlstaberget.

Dalen var tidigare åkermark till hemmanet *Kohlsta* känt på kartor från slutet av 1600-talet. Namnet antyder att man här tillverkade träkol. Efter att matjorden fraktats bort försökte man plantera dalen med tall och gran.

Den nya motorvägen ligger i sluttningen i dalens östra sida. På grund av det höga läget och branta bergskärningar reflekteras mycket buller in i Kohlstadalen.

59. Strax öster om stigen och öster om kraftledningen finns ännu ängs- och hagmarksväxter vid den tidigare gården *Kohlsta*. Kring berghällarna växer en rik torrbacksflora med fetknoppsarter, liten blåklocka, getrams, bergsyra, tjärblomster, backtrav, mandelblom och sparvnäva.

60. Längre mot öster finns en liten kulle med torrbacksflora med bland annat solvända, backnejlika, brudbröd och bockrot. Vissa år kan man se **nattviol** som doftar starkt frampå kvällen för att locka till sig långsnabla fjärilar. En mäktig ek står på kullen.

61. I nedersta Kohlstadalen har en våtmark skapats på de tidigare åkrarna som en liten kompensation för de naturvärden som förstördes av motorvägsbygget. Den nya våtmarken har lockat till sig tofsvipa och **skogssnäppa**. Så snart man närmar sig svirrar den upprörd omkring i luften och klagar högljutt plyit- tvitt – tvitt. **Gökblomster** växer vid kärrets rand.

*Ängshaverot har de bästa
fallskärmarna för sina frön –
de bärs väldigt långt av
minsta vindpust.*

*I Kohlstadalen ser man ofta rådjuren beta
fridfullt men vaksamt – beredda att ta skydd i
närmaste skogsbryn. På sommarkvällarna
kan råbocken höras skälla från skogen i
dalens sluttning.*

I dalens norra sida går vi snett uppför slutningen genom aspsly som vuxit sig grov och som har trängt undan den tjocka bården med slånbuskage som en gång kantade åkern. Nu hittas bara enstaka rangliga taggspön bland asparna.

62. När vi kommer fram till den sydöstra branten av Kohlstaberg passeras det bälte med ekar som omger hela bergets södra rand. Ekarna är hårt trängda av asp och gran. Naturskyddsföreningen har befriat ekarna från sly genom att ringbarka de aspar som står närmast ekarna. För att ekar ska trivas behöver de frihuggas från inväxande, konkurrerande träd så långt som fem meter utanför kronan. Högre upp i slutningen växer små knotiga men mycket *gamla ekar* på klipphyllorna.

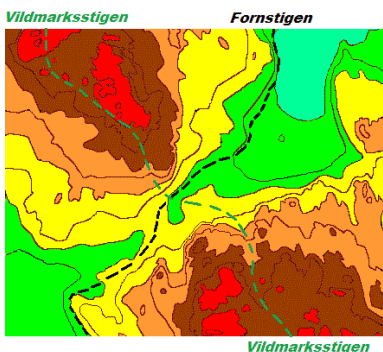
Stigen fortsätter upp över Kohlstaberg som en gång föreslagits bli en bergtäkt för produktion av krossmaterial. Snart är vi uppe på berget bland lav och mosklädda hållmarker. Här finns bara enstaka gamla träd kvar – hela berget måste ha avverkats en gång.

Hållmarkerna är en mosaik av lavtutor i olika färger och spridda ruggar med lila *ljung*. Det doftar honung när den blommar.

När tallarna blommar kan det sväva omkring hela moln med tallpollen på berget.

63. Stigen går sedan ner mot den smala passagen mellan höga bergpartier som fornstigen Långbroleden utnyttjat och där Grönanvägen nu går. Det är ett av de få ställen där man förr kunde tvära Törnskogen och undvika kärr och hållmarker. I detta pass och intill fornstigen placerades ett gränsröse som markerade utsträckningen av **Fantebols** marker. Fornstigen finns beskriven ett i ett särskilt häfte: **Fornstigen Långbroleden i Törnskogen**.

Här kan man passa på att följa fornstigen Långbroleden någon km mot nordosDen är märkt med grå trianglar på en träplatta..

64. Törnskogens enda riktigt stora tall är över 2.5 meter i omkrets och växer ensam på en åkerholme på de odlade markerna väster om torpet Nyby. Aspslyet som växte som en ridå runt holmen røjdes bort 2015. Det enorma trädet har stått här under flera hundra år.

Efter att ha korsat Grönanvägen leder stigen upp på de höglänta hållmarkerna i norra Törnskogen – Fiskgjusheden. Från höjden öster om stigen kan man i nordost skymta odlingsmarkerna kring torpet Nyby och se Hagbyttippens välvda sopberg vid horisonten. Mot sydväst blickar man ut över Kohlstadalens ännu odlade åkrar och Mitthöjdens kulle.

65. I sänkan väster om stigen finns flera storvuxna **lärkträd**. Ett av dessa är det största lärkträdet i Törnskogen. På hösten kan lärken lysa i präktiga gula och gulröda färgtoner innan den fäller alla barren. På våren kommer nya ljusgröna barr samtidigt som trädet blommar. På samma kvist kan man då se de nya barrpenslarna, han- och honblommor och fjolårets små bruna kottar.

66. Snart slingrar sig stigen över moss- och lavklädda hållar förbi svackor med små **skvattramossar**. Här finns uråldriga tallar med tillplattade kronor och enstaka torrakor. Detta är en hållmarkstallskog med lång kontinuitet. På Fiskgjusheden hittas enstaka drygt meterhög **porsbuskar** som ibland kan ses blomma.

67. På en öppen gräsmark med älgbetade rönнар och tallar ca 150 meter öster om stigen fanns tidigare Törnskogens största förekomst av orkidén **nattviol**.

68. Vi passerar ett litet alkärr som har bildats i en moränsvacka. Här står ständigt vatten och björk och al har tydliga breda socklar. Ibland slår sig granar ner på socklarna och för en tynande tillvaro.

Vid en liten skvatt-rammosse ca 50 m väster om stigen finns en brasplats på en plan hällyta där man kan göra upp eld – (och se till att släcka den med vatten från mossen).

Här är man som djupast inne i Törnskogens tysta område – civilisationen hörs bara från enstaka flygplan på väg mot Arlanda.

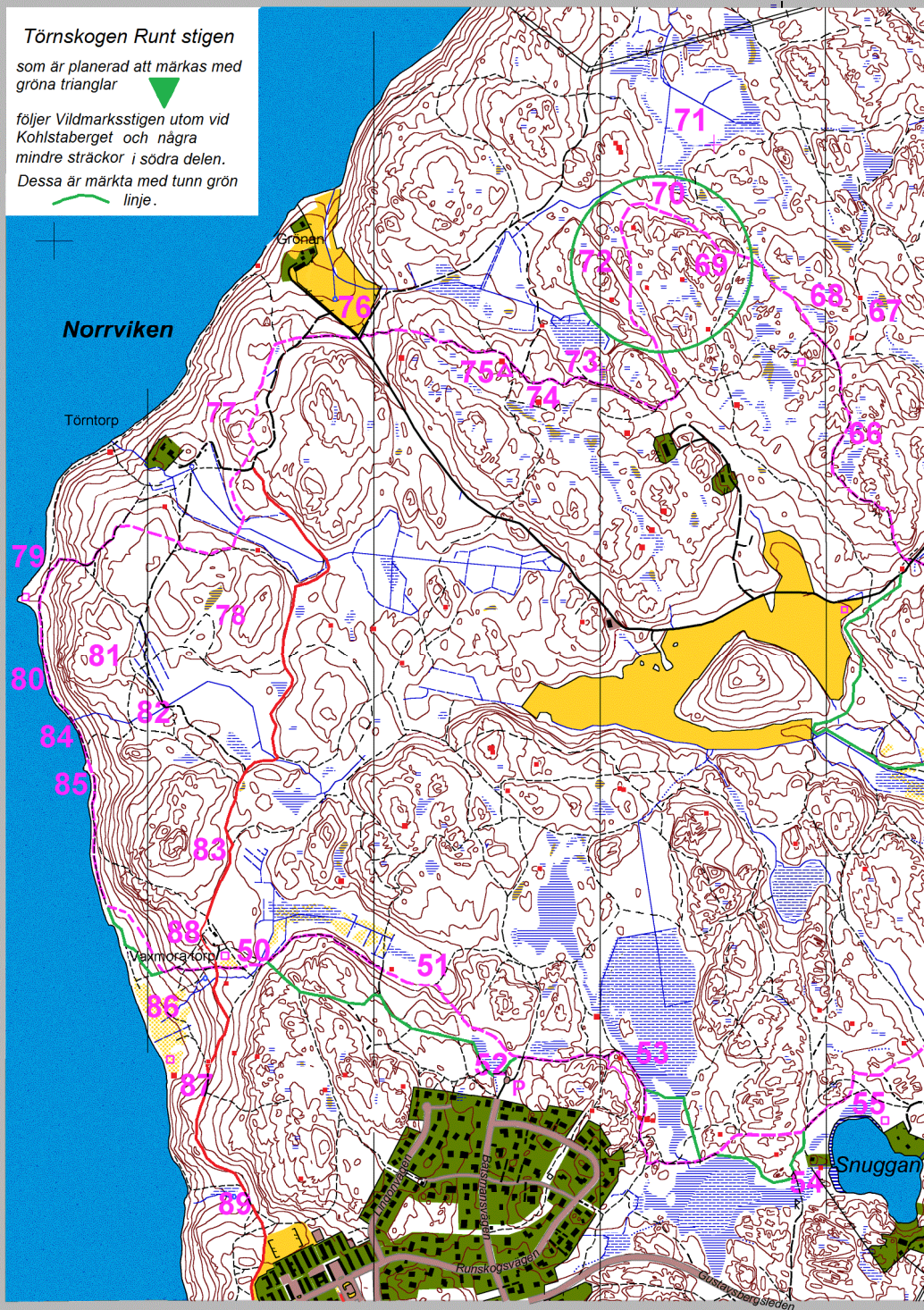

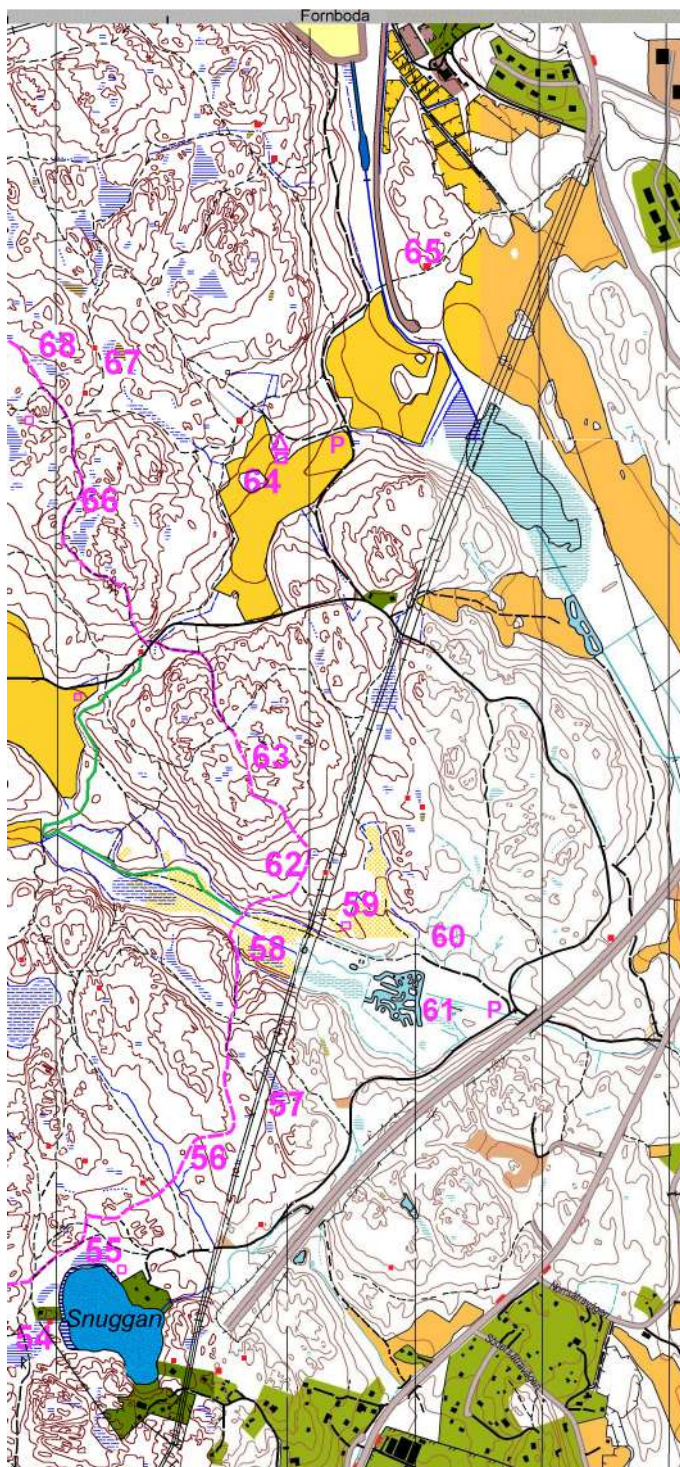
Törnskogen Runt stigen

som är planerad att märkas med gröna trianglar

följer Vildmarksstigen utom vid Kohlstaaberget och några mindre sträckor i södra delen.

Dessa är märkta med tunn grön linje.

VILDMARKS - STIGEN

i Törnaskogen

 Markerad stig, 9.5 km

 Törnaskogen Runt stigen
där den avviker från
Vildmarksstigen

50 Observationsplats
beskriven i häfte

 Grillplats

 Vindskydd

 P - plats

 Cykelstig

 Tyst område

 Gränsröse

 Källa

 Höjdkurvor,
ekvidistans 4 m

 Sankmark

 Stigar, övriga

 Gärde / Äng

 Tomtmark

**Naturskydds
föreningen
i Sollentuna**

Kartan upprättad 2003 av SNF Sollentuna
och Esbjörn Eriksson, Turebergs IF
Basmaterial: Orienteringskarta från Norrkartor

Stigen fortsätter längs kanten på en sprickdal med en långsmal mosse. Tuvull och ängsull är några typiska växter i mossarna förutom **skvattram**, rosling och tranbär. Vi befinner oss på Fiskgjusheden i Törnskogsplatåns inre och ca 50 meter över havet. Här är stigarna få, och **fiskgjusen** (*motsstående sida (1)*) har bon i gamla tallar som växt sig platta mot det för oss människor osynliga himmelstaket för tallar.

69. Framför oss ser vi snart bergshöjden med Törnskogens största brandfält. År 1998 brann det länge här eftersom det tog många timmar för brandkåren att komma fram till området så djupt inne i Törnskogen. Branden har dödat många tallar trots deras grova skyddande bark. De är nu ett eldorado för insekter och svampar.

På den avbrända marken är berggrunden blottlagd. I en del svackor har det bildats mikrosjöar med ett eget litet våtmarksliv. Björksly och unga tallar har vuxit upp i stor mängd där det samlats mylla och aska. De konkurrerar hårt om att hinna upp i ljuset. Efterhand faller de silvriga furorna till marken. Några blockerar stigen – de ska inte röjas undan – vi är ju i vildmarken.

Förr var skogsbränder det vanliga sättet för föryngring av skogen. Tall och vårtbjörk har skaffat sig ett visst brandskydd i form av grov och svårantändlig bark. På brandfältet finns näringsrik aska och mycket död ved. Det blir ett eldorado för insekter under kommande hundra år.

70. Vi går ned från det avbrända berget i en smal sänka med enstaka grova gamla granar som här liksom på flera andra ställen i Törnskogen blivit kvarglömda vid avverkningarna. Norr om stigen övergår skogen i gransumpskog. Det är en sydlig utlöpare av Emmylundsmossen som håller på att återställas genom dämning. Här finns mycket död ved i alla stadier av förmultning och ett artrikt myller av insekter, svampar, mossor och lavar som gillar den miljön. Terpentinmossa och blåmossa har hittats här.

71. Emmylundsmossen, som ligger ca 100 meter längre norrut, var en gång en av de stora mossarna i Törnskogen. Efter utdikningen planterades tall och gran på mossen. Naturskyddsföreningen har länge verkat för att mossen återskapas genom att avvattningsdiket läggs igen, vilket gjordes 2018. Bilden visar det gamla huvuddiket.

72. Stigen svänger snart mot söder och närmar sig den stora nordväst-sydost-orienterade sprickdalen som är Törnskogens djupaste. Knappt 20 meter bred och upp till 15 meter djup skär den in i den röda granitberggrunden. Långa stråk med kärr och tät sly bildar en oframkomlig djungel i klyftans botten.

Vi tvärrar sprickan och följer sedan höjdryggen på den motsatta, västra sidan ned i sprickdalens utlöpare mot sydost. Stigen går sedan i en tvär böj åt väster upp på ett hållparti och kommer in i en ny sprickdal som vi sedan följer mot nordväst.

73. Efter omkring 100 meter kommer vi till en mycket liten mosse med tranbär, rosling, skvattram och ljung, de typiska arterna ur familjen ljungväxter som förekommer på alla mossar i Törnskogen. Här finns också orkidén jungfru Marie nycklar (eller *fläckigt nyckelblomster*), i ett tätt bestånd. Intill stigen växer revlumner.

Stigen går sedan åter upp på Törnskogens höglänta hållmarker dominerade av tall, ljung och lavtäkta granithällar. Bara några få gamla tallar lämnades kvar vid den senaste avverkningen. Hållmarkerna är den miljö som rödstjärten gillar. Intill stigen har ett vindskydd uppförts vid en brasplats.

74. Ca 75 meter söder om stigen finns ett smalt kärr – Långa Myren - i en av flera nordväst-sydöst orienterade sprickor. Här växer tranbär i stora mattor som lyser röda såväl vid blomningen på våren, som av bär på senhösten. Här och där hittas också *rosling* på myren. Långa Myren är ett av de få mindre kärr som kan ses på äldre kartor. Det har varit en gränstrakt ty det finns hela 5 gränsrösen utmed 350 m av kärrstråket.

På de mera torrlänta tallmarkerna växer ofta *lingon* över stora ytor.

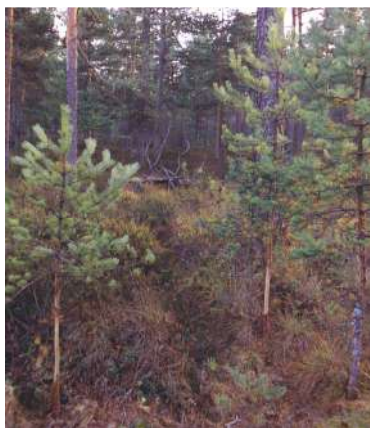
75. Intill stigen finns ett nybyggt vindskydd med brasplats. Efter 100 m ser vi ut över det civiliserade landskapet på andra sidan sjön Norrviken.

76. Vi tvärrar sprickan där gransly snålväxer och kommer sedan ner till det sydöstra hörnet av Grönans öppna ängsmarker. Där hålls ännu betesdjur på sommaren. Mitt på ängen finns ett källflöde. Stigen korsar först Grönanvägen, fortsätter västerut och tvärrar sedan Törntorpsvägen varefter den vänder mot söder.

I den lägre terrängen är det mest granskog som dominerar. *Blåbärsrisets* mattor lyser nygröna på senvåren och blommar rikligt. Skogens alla humlor surrar ivrigt i nektarskafferiet – utan deras insats blir det inga blåbär!

Älg och rådjur påverkar skogen. Hornen behöver fejas och det gör rådjuren helst på kådklistriga små tallar som bilden visar. Älgen fejar helst högre upp. Frampå senvintern gnager älgen gärna av barken på unga aspar. I vissa aspdungar har barken på alla träden blivit avgnagt vid ett och samma tillfälle.

77. Stigen går upp mot Törntorpsberget. På bergshöjden väster om stigen är det utsikt till andra sidan sjön Norrviken. På en klipphylla växer en av de fåtaliga ***lindar*** som finns i Törnskögen. Blommorna sprider en härlig doft på försommaren. - Fikadags?

Från höjden går stigen ner över ett område med grova rundade stenblock – en strandszon ännu för 5000 år sedan. Törntorpsvägen tväras ännu en gång och stigen följer sedan den gamla körvägen som gick österifrån till Törntorp. Sedan tväras Törntorpdalens huvuddike på en nybyggd bro. De tidigare åkermarkerna har planterats med gran och tall.

78. Just där stigen vänder mot väster går igenvuxna spår efter en timmerväg söderut. Följs den 100 m söderut kommer man till ett av de få stora hållkaren i Törnskogen. En vattenfylld grund sänka i berggrunden som saknar avrinning. Vissa år är den stor som en liten tjärn.

Stigen kommer ut på ett hygge och vänder mot söder. Hygget avverkades 1991, men några frötallar har lämnats kvar. Man kan se hur grova träd som en gång växte här på de stubbar som ännu syns. Här försvann tyvärr två hektar naturskog med många grova tallar. På frötallen intill det stora stenblocket i norra delen av hygget växer **talltickor**. Talltickan växer bara på mer än 100-åriga tallar och fruktkropparna kan bli 50 år gamla.

Andra tallar har torra toppar orsakade av rostsvampen törskate. Tallarna försöker hindra svampens utbredning genom att avsöndra mera kåda i stammen, något som utnyttjats av människorna i långa tider. Stickor av töre, den kådrika veden, brinner mycket bra och är en utmärkt hjälp för den som behöver göra upp eld i spisen.

Notera den konkurrenszon som finns på marken runt frötallarna. De nya tallplantorna får chansen först flera meter från föräldratrådets stammar. Det har blivit soligare på det tidigare hygget och lingon har spridit sig.

På hygget kommer vi in på den gamla stigen som gick söderifrån till Törntorp. Den har använts under lång tid och bildat en hålväg just i början av sluttningen ner mot sjön Norrviken.

I Törnskogen förekommer alla våra tre ormarter: **snok**, hasselsnok och huggorm. Här ses en **huggorm** sola sig vid en stenkant. **Snoken** gillar lite blötare platser och hittas ofta simmande i sjöarna. Ormarna lever av groddjur och möss.

79. I den nedersta delen av sluttningen fanns en gång små odlingsmarker till **Fiskarstugan Manhem**. Nu har alm, lönn och ask tagit över området och visar hur skogen kan ha sett ut under varmare tidsperioder. Stenröjda odlingsytor, stenrösen och en husgrund finns kvar. (Dessa spår finns beskrivna i häftet **Manhem – spåren efter ett torp**). Almarna har alla angripits av almsjukan och dött. Efterhand rasar de torra gråa träden till marken. Sly av alm och ask skjuter upp från fröbanken i marken till en tät grön djungel som omger stigen på sommaren.

Vid Manhem skjuter en udde ut i sjön Norrviken. Den är en populär grillplats när det är skridskovinter. Stigen följer nu stranden utmed sjön Norrviken nästan en kilometer söderut. Vi går hela tiden genom en strandskog där knäckepil och grova alar dominerar. Enstaka mycket grova granar och tallar förekommer. Ibland ses kraftiga häggar och björkar. I vattenbrynet växer svärdsilja och på våren ser man **blåsippor**, vätteros och underviol i hasselsnåren intill stigen.

Bävern, som är nyinflyttad i Norrviken 2011, har fällt åtskilliga alar och aspar i strandzonen och lämnat en hög med grova gnagspån på marken kring stubben. I bland har den missat sjön med fällningen och träden har istället landat i grenarna på strandskogens träd.

80. I stenbrottet i branten till Länsmansberget har flera småbräkenarter flyttat in. **Gaffelbräken, hällebräken och svartbräken** växer i sprickor högt upp i berget. Stenbräken föredrar den skuggiga nedre delen där också ormbunkarna träjon och stensöta trivs. Från stenbrottet har granitblock tagits ut och forslats till andra sidan sjön för användning vid Sollentuna kyrka. Vid sprängningsarbetena hittades en silvergömma.

Stensöta, gaffelbräken och hällebräken växer vid samma spricka (övre bilden). Hällebräken har mjuka lite luddiga blad (t.h.). Svartbräken har svartglänsnade bladskäft och små runda blad (nedre bilden).

Har man väl klättrat uppför Länsmansberget, kan man fortsätta till Vaxmoratorp uppe på höjden, och titta på flera intressanta platser utmed vägen som beskrivs i det följande.

81. På Länsmansbergets plåtå finns ett av Törnskogens senaste brandfält (2001). Man kan se hur torvskiktet på hållarna har brunnit av och hur de olika trädslagen har klarat av elden. Tallarna har störst överlevnadschanser, även med brandskador på stammen.

Vill man fortsätta vandringen utmed Norrvikens strand till Vaxmora äng hittas beskrivningarna till lokalerna 84-87 längre fram i häftet.

82. I svackorna väster om timmervägen där Manhemsbäcken rinner nedför sluttningen är det urskogsstämning. Vedsvampar har invaderat granfällena och vid kärret har mindre flugsnappare häckat tidigare. Ännu långt in på 1900-talet var Manhems-kärret markerad som våtmark på kartorna. När det sedan dikats ut planterades gran.

Nu har Naturskyddsföreningen återställt kärret genom ett dämme i huvuddiket. Långsamt dör gran och björk ut och ersätts med alar och mera typisk kärrvegetation. Nära dämnet växer flera bestånd med **pärlbräken** som har separata sporbärande stänglar.

Följer man den gamla stigen från Manhem mot söder kommer man till ett litet kärr där orkidén spindelblomster har hittas.

Små bestånd av **knärot** lyser med späda vita stänglar i den mörka mossan under granarna invid stigen. Knärot är en bra indikator på att skogen har lång kontinuitet med en stabil och fuktig mossmatta. Här ses de späda bladen i mosstäcket – en bild på en blomstängel kan ses på häftets ytersida.

Man passerar också Törnskogens en gång största asp – som var så murken invändig att hela toppen brakade ner en byig sommarmorgon. Högarna med aspgrenar på båda sidor om stigen kommer länge att vittna om händelsen.

83. Följer man bergbranten västerut kommer man förbi några grova ekar som växer i en storblockig morän. Här har aspar och granar röjts bort så att ekarna ska fortsätta att trivas.

(Går man istället österut till nordkanten av Vaxmoratorps tidigare åkermark ser man Törnskogens rikaste växtplats med orkidén **fläckigt nyckelblomster** (Jungfru Marie nycklar) som trivs på den fuktiga igenväxande åkern).

84. Fortsätter man vandringen i stället längs stranden kommer man snart till den urskogsliknande sluttningen med många torrakor och lågor, mest av gran. Här och var växer ovanligt grova granar – en del är över två meter i omkrets och mycket gamla. Här finns Törnskogens största granar och man börjar förstå hur en riktig naturskog som domineras av vuxna stora träd kan se ut. En del lundörter som underviol och **lungört** förekommer bland buskarna. Tidigt på våren blommar rikligt med blåsippor, ormbär och **vätteros**. I den varma västsluttningen trivs hasselsnok. I klippbranterna växer guldlockmossa, trädporrella och råttsvansmossa.

Lungört (t.v.) har flerfärgade blommor och sträva blad. Vätteros (t.h.) är en parasitväxt som snyltar näring från hasselns rötter.

85. En tvärgående blockrik höjdrygg spärrar vägen och skjuter ut som en liten udde i sjön. Den är en av flera tydliga tvärmoränstråk som sträcker sig nerför bergssluttningen. Ett grävlinggryt ligger i sluttningen strax ovanför stigen. Bland stenblocken växer även en av de fåtaliga lindar som finns i Törnskogen.

Stigen fortsätter att följa Norrvikens strand till ca 20 m söder om den stora lutande linden. **Törnskogen Runt** stigen fortsätter ett stycke till längs stranden medan Vildmarksstigen böjer av mot öster vid den norra delen av den igenvuxna åker som ingick i Vaxmoratorps odlingsmarker. På en karta från 1635 anges att det här låg en *sved* – dvs. man hade just börja bränna och röja marken. Området återgår till en blandlövskog med lönn, ask, ek och yviga **hasselsnår**. Stigen följer stängslet mellan skogen, där korna gick på bete och åkermarken. De regelbundet utsatta stenskodda stolphålen kan ännu ses utmed stigens västra sida.

Stigen går upp i sluttningen mot Vaxmoratorp. Mycket gamla hasslar och flera grova ekar och aspar växer i sluttningen. Vårfloran är rik med violer, **vårärt**, vätteros, **nässelklocka** och gullviva. Mot öster reser sig Vaksbergets klippbrant. I fuktiga sprickor och på berghyllor växer många olika ormbunksarter. (De finns beskrivna i häftet **Vaxmora Torp – Ormbunkar**).

Benved är en ganska vanlig buske i skogens mera fuktiga partier. Den får små grönvita blommor på sommaren. Frukterna är rätt stora och skiftar färg från gröna till röda och till slut svarta.

Intill stigen söder om torpet kan man se **blxtljud** (den skada som uppstått vid ett blixtnedslag) i den resliga tallen.

Högre upp i sluttningen finns en källa som tack vare den återskapade våtmarken öster om torpet ofta för vatten även på sommaren. Bland hasselsnären ser man **ormbärets** svarta bär,

Snart är vi åter på utgångspunkten för vandringen. Torpstugan är omgiven av en liten äng. Den gamla stenmuren som varit nedrasad, har byggts upp och jordkällaren har försetts med tak. Torpet sköts av **Vaxmora Torps Stödförening**. Intill har Sollentuna kommun gjort i ordning en grillplats och en toa, anpassade för rörelsehindrade.

86. Vid stranden av den norra fd. odlingsmarken har bävern byggt sin hydda. Den har höjts efterhand och når nu över 2 m över vattnet. I närheten ses många spår av gnagarens framfart.

87. Ängen finns markerad likt en grön ädelsten på kartan från 1635. Där står det **sidvallsäng** som hörde till Sollentuna by. De högre belägna delarna av Vaxmora äng är gammal betesmark och nedanför bredde åkrar ut sig. Vid stranden växer grova alar och knäckepil och bildar en särskilt remsa med mycket död ved. Där har den saprofytiska orkidén **korallrot** hittats. Några humleplantor klättrar uppför störar. I strandskogens luckor finns iordningställda brasplatser. Där kan man också ta en simtur.

Bland ängsväxterna märks **rödclint**, jungfrulin, gulvial, käringtand, buskviol och ängsviol och fyra olika arter smörblommor. Fjärilar, bin och humlor har ett rikligt skafferi på ängen.

Gallstekeln har byggt sitt bo i en nyponbuske.

Strimlusen lever på ängens flockblomster t.ex. hundkex (3).

Nässelfjärilen lägger sina ägg på bränn-nässlor. När äggen kläckts lever larverna av nässelbladen (3).

Vaxmoraäng återuppstod 1989 när Naturskyddsföreningen røjde bort inväxande asp och sly (4). Sedan sköttes ängen av föreningen och närboende under många år. Nu sköts ängen periodiskt av kommunen, ibland med betande hästar.

88. Fortsätter man söderut hittar man **gränsröset** som markerade gränsen mellan Skälby och Sollentuna by. Röset är beskrivet på en karta från 1635. Innan sänkningen av Norrviken låg det närmare stranden.

Vid bergbranten intill Norrviken växer några lindar och sprider en härlig doft vid blomningen. En plan yta i slutningen var en gång husgrund till en sommarstuga.

89. Omkring 600 meter söder om torpet finns en källa i svackan strax öster om vägen till torpet. Här finns många ormbunksarter (på bilden är det **majbräken**) och en mängd mossor, bland annat palmmossa, stor tujamossa och bäckrundmossa. Kring källan fanns förr flera sportstugor.

Våtmarkernas funktion och biologisk mångfald

Skogsvåtmarkernas, dvs. kärrens, myrarnas och mossarnas viktigaste funktion är att magasinera vatten och fördröja nederbördens väg till havet. Tack vare våtmarkerna blir vattenflödet jämnare fördelat över året. Bäckarna som rinner ner från Törnskogens höjdområden kan porla under större delen av året.

Den andra viktiga funktionen för våtmarkerna har att göra med ett av människan skapat miljöproblem. Det är den ökande biltrafikens utsläpp av kväve som genom luftburet nedfall dels försurar marken, dels tillför näringsämnet kväve. I Törnskogens hållmarker ökar försurningen och vattenlösliga kväveföreningar hamnar i våtmarkerna. Där fungerar kväve som näringsämne och förbrukas av en ökad biologisk aktivitet – det växer mera. Eftersom våtmarker gör betydligt större ”nytta” som kärr och mossar, så är det angeläget att tidigare utdikade våtmarker återställs. Det har nu gjorts för de stora tidigare mossarna.

För att rikta in skogsbruket mot mera naturhänsyn har en skötselplan tagits fram av studenter vid Skogs- och Lantbruksuniversitetet på uppdrag av Naturskyddsföreningen i Sollentuna. Genom att hela Törnskogen blivit naturreservat 2015 upphör skogsbruket och ersätts med skötsel som inriktas på bevarande och utveckling naturvärdena. I den del som ligger i Upplands Väsby kommun finns naturvårdsavtal mellan markägare och skogsstyrelsen som mot ersättning ålägger markägaren en naturvårdsinriktad markanvändning. Stora områden ägdes tidigare av Sveaskog som med sitt skogsbruk inte utmärkt sig för mer naturhänsyn än vad lagen kräver.

Kohlstadalen-granplantering på fd åkermark – ett exempel på biologisk mångfald.

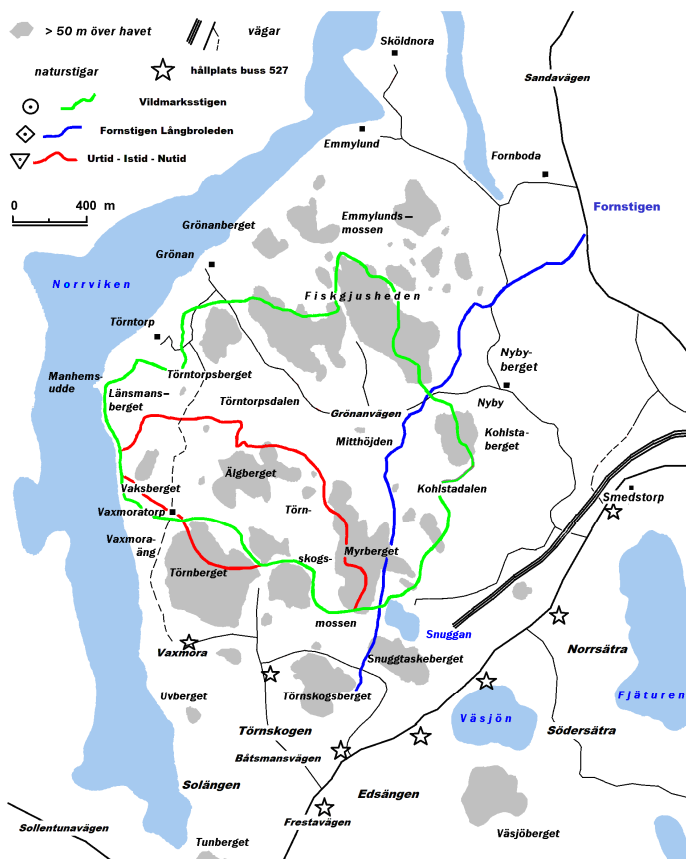
Den andra förutsättning för att bibehålla biologisk mångfald är att området inte isoleras från liknande områden i omgivningen genom barriärer av olika slag. Mellan de olika kärnområdena måste det finnas naturliga spridningskorridorer. Den motorväg som byggts genom östra Törnskogen är en sådan barriär. Naturskyddsföreningen överklagade därför Vägverkets planer och krävde bl.a. att passager under motorvägen görs så breda att även vilda djur vågar använda dem. Detta och en del andra förslag som värnar om naturmiljön i Törnskogen har föreningen fått gehör för. Det är grunden för en ny syn på exploatering av naturområden – nämligen att förstörelse av natur ska kompenseras med åtgärder som skapar nya naturvärden och därmed ökar tillgängligheten för både människor och natur.

Naturskyddsföreningens stigar har försetts med många små och stora broar. De är en markering av var stigen går och skyddar fuktiga marker från att trampas sönder. Du kan därför vandra torrskodd och utan större hinder. Stigarna har sköts med ideellt arbete. Hjälp till att hålla dem i gott skick och lämna inget skräp i skogen. Det är inte trevligt att se cigarettpaket, fimpas och kolapapper som stigmarkeringar. Ta alltid med en plastpåse och städa efter dem som inte haft vett att hålla rent i skogen. **Cykling är inte tillåten på Törnskogens vandringsleder.**

Naturskyddsföreningen i Sollentuna har givit ut flera informationsskrifter om natur och kultur i Törnskogen och andra platser i Sollentuna – kolla på föreningens hemsida sollentuna.naturskyddsforeningen.se.

Bilder: Herbert Henkel (*där inget annat anges*)

- (1) Kenneth Bengtsson (sid. 23)
- (2) Rikard Dahln (sid. 10)
- (3) Stina Johansson (sid. 37)
- (4) Margareta Henkel (sid. 37)

Orkidén knärot växer i mossrik gammal granskog på några få ställen i Törnskogen.

**Naturskyddsföreningen
Sollentuna**